

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: *Commentaires historiques* Jeana Tristana de Saint-Amant (1595-1656)
jako źródło do studiów nad wizerunkiem Eneasza

Author: Agata Kluczek

Citation style: Kluczek Agata. (2020). *Commentaires historiques* Jeana Tristana de Saint-Amant (1595-1656) jako źródło do studiów nad wizerunkiem Eneasza. „Scripta Classica” (Vol. 17, 2020, s. 183-204), DOI:10.31261/SC.2020.17.13

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

Agata A. Kluczek

0000-0003-0852-0572

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Commentaires historiques Jeana Tristana de Saint-Amant (1595–1656) jako źródło do studiów nad wizerunkiem Eneasa*

Abstract: Cette étude s'inscrit dans le cadre de recherches sur la tradition des mythes fondateurs de Rome dans la littérature numismatique du XVIIe siècle, et concerne le mythe d'Énée vu par Jean Tristan de Saint-Amant. Cet auteur a donné dans sa recherche érudite – intitulée *Commentaires historiques, contenant l'histoire generale des empereurs, imperatrices, cæsars, et tyrans de l'Empire romain* [...] – observations propres, témoignages littéraires anciennes, explications de monnaies („médailles”) romaines, qui font un commentaire pour la personne d'Énée et son rôle dans l'histoire romaine et la tradition numismatique. Le héros troyen était avant tout „auteur de l'État Romain”.

Key words: Jean Tristan de Saint-Amant, Énée, mythes fondateurs de Rome, monnaies romaines

Jean Tristan (1595–1656), sieur de Saint-Amant et du Puy d'Amour, de Massis et de Guignard, gentilhomme ordinaire de la Chambre du Roi, był znawcą i kolekcjonerem numizmatów starożytnych o wielkich ambicjach naukowych¹. Jednak dzisiaj pozostaje dosyć zapomniany². Napisał dzieło zatytułowane

* Tekst niniejszy powstał w ramach realizacji tematu „Rzymskie mity założycielskie w ikonografii monet i medalionów na przestrzeni wieków”, opracowywanego w ramach przyznanego mi stypendium Fundacji Lanckorońskich, której dziękuję za możliwość prowadzenia badań w Rzymie w 2018 r. Za zgodę na nieodpłatne wykorzystanie fotografii monet dziękuję Classical Numismatic Group, Inc.

¹ Podstawowe informacje o nim zob. [Ch.] Weiss: *Tristan (Jean)*. In: *Biographie universelle, ancienne et moderne*. T. 46. Éd. L.G. Michaud. Paris 1826, s. 546–547. Ponadto drobne wzmianki, np.: E. Babelon: *Traité des monnaies grecques et romaines. I. Théorie et doctrine*. T. 1. Paris 1901, szp. 132; R. Wellington: *Antiquarianism and the Visual Histories of Louis XIV: Artifacts for a Future Past*. Farnham 2015, s. 26; a także odnośne miejsca w pracach niżej cytowanych.

² Podobnie pisał w 1886 r. wydawca jego listów kierowanych do Nicolasa Fabri de Peiresc (1580–1637); por. J. Tristan: *Les correspondants de Peiresc. II, Lettres inédites adressées à Pei-*

Commentaires historiques, contenant l'histoire generale des empereurs, imperatrices, cæsars, et tyrans de l'Empire romain [...]. Pierwszy wolumen został opublikowany w 1635 roku³. Dekadę później (1644) ukazała się druga edycja, z korektą, uzupełnieniami, lecz przede wszystkim zostały dodane dwa tomy rozszerzające chronologicznie dzieło⁴.

Należy ono do tego nurtu piśmiennictwa, w którym „Histoire et L'Antiquité” – jak sam J. Tristan wyjaśnił we wstępie kierowanym „au lecteur, amateur de l'histoire et de l'antiquité” – obejmujące jednostkowe żywoty słynnych postaci i rządy dawnych władców, zostały wzbogacone odwołaniami do numizmatów⁵. Służyły one jako baza przedstawianych portretów opisywanych bohaterów, podobnie jak wykorzystał je w swej pionierskiej pracy Andrea Fulvio (1517)⁶, ale dostarczały również dodatkowych informacji o komentowanej przeszłości. To nurt, który bujnie rozwijał się w XVII wieku. Popularny był zwłaszcza w burbońskiej Francji, ale również w innych krajach ówczesnej Europy. Jak wynika z wycień Christiana Dekesela, należała do tego nurtu prawie 1/3 tytułów wczesnonowoży-

*resc: 1633–1636. Publiées et annotées par Ph. Tamizey de Larroque. Paris 1886, s. 3. Prace Tristana znane były w XVII w. i wykorzystane przez innych, por. A. Burnett: *John Evelyn (1620–1706) and Obadiah Walker (1616–1699): their significance for numismatics*. In: *Europäische Numismatische Literatur im 17. Jahrhundert*. Hrsg. Ch. Dekesel, Th. Stäcker. Wiesbaden 2005, s. 54–55. Dyskutowano jego ustalenia, np. polemicznej odpowiedzi Jean-Jacquesa Chiffleta (1588–1660) doczekało się dzieło J. Tristana poświęcone symbolice lilii, zob. J. Tristan: *Traicté du lis, symbole divin de l'Espérance, Contenant la iuste Defense de sa Gloire, Dignité, & Prerogatiue. Ensemble les preuues irreprochables que nos Monarques François l'ont toujours pris pour leur Deuise en leurs Couronnes, Sceptres, & Vestemens Royaux, en leurs Escus & Estendars, iusques à present* [...]. À Paris 1656.*

³ J. Tristan: *Commentaires historiques, contenant en abrégé les vies, eloges et censures des empereurs, imperatrices, cæsars et Tyrans de l'Empire Romain, iusques à Pertinax, & diverses observations sur leurs noms, familles & naissances. Le tout illustré de l'exacte explication des revers enigmatiques de plusieurs centaines de medailles tant Latines que Grecques, frappées en leur honneur, comme aussi de celles de la grande Agathe antique de la Sainte Chapelle de Paris, & du monument sepulchral de marbre de Iovinus. Le tout représenté en dix-huict planches de tailles douces. Avec les tables necessaires*. [...]. [Paris] 1635.

⁴ J. Tristan: *Commentaires historiques, contenant l'histoire generale des empereurs, imperatrices, cæsars et tyrans de l'Empire romain. Illustrée, enrichie et augmentée par les Inscriptions et Enigmes de treize à quatorze cens Medailles tant Grecques que Latines, et autres tres rares et tres riches Monuments de l'Antiquité, expliquez. Le tout divisé en trois tomes, avec les tables nécessaires* [...]. À Paris 1644. Całość została wydana po raz kolejny już w 1657 r. Niżej korzystam z edycji 1644 r., pozostawiam przy tym oryginalne zapisy autora.

⁵ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 6.

⁶ [A. Fulvio]: *Illvstrivm imagines*. Romae 1517. Opublikowanie tego dzieła wyznacza początek wczesnonowożytnej numizmatyki w zakresie studiów ikonograficznych, podobnie jak praca G. Budé: *De asse et partibus ejus libri quinq...* Paris 1514, stanowi pierwszą rozprawę w zakresie numizmatycznych studiów metrologicznych. Por. R. Weiss: „Andrea Fulvio antiquario romano (c. 1470–1527)”. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* 28 (1959), s. 1–44; Idem: *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*. Oxford 1969, s. 86–89, 177–179; J. Cunnally: *Images of the illustrious: the numismatic presence in the Renaissance*. Princeton 1999, s. 52–69, 94, 189–190.

nej literatury numizmatycznej⁷. W okresie wczesnonowożytnym naukowe zainteresowanie antycznymi numizmatami zaowocowało bowiem powstaniem prac o różnym charakterze⁸. Mogły to być na przykład korpusy albo katalogi zabytkowych monet i medalionów, zestawiające opisy legend i ikonografii poszczególnych typów, następnie: pierwociny współczesnych katalogów aukcyjnych, kolejne to prace, których celem było zestawienie danych nummometrycznych o nominale i wadze numizmatów i systemach monetarnych, dalej: zestawienia bibliograficzne opracowań podejmujących tematykę numizmatów. Wpłatano informacje o numizmatach w relacje podróżnicze. W innych pracach wskazywano podobieństwo, a nawet identyczność rozwiązań graficznych zastosowanych w zabytkach sztuki i w dawnym mennictwie. Mogły to być również ilustrowane opracowania biografii słynnych postaci, przy czym inspiracji do ich portretów, mniej lub bardziej wiernie wykorzystanej, dostarczały wyobrażenia numizmatyczne. Podobnie monety i medaliony służyły jako ilustracje w publikacjach poświęconych dziejom różnych państw, okresów, bohaterów. Wśród tych wielu opracowań dzieło pióra J. Tristana, trzeba to zauważyć, odznacza się szerokością ujęć poszczególnych biografów, bogato ozdobionych odwołaniami do tekstów starożytnych, ale zwłaszcza oryginalnością własnych ocen autora⁹.

W *Commentaires historiques* J. Tristan scharakteryzował wielkie postacie z historii rzymskiej, przedstawił ich życiorysy, zrelacjonował rządy władców, dał również opis ich wyglądu, obyczajów, działań, przytoczył oceny, które formułowano wobec nich w starożytności. Stworzył więc jak gdyby małe biografie kontekstowe. Nieocenionego materiału do tych komentarzy – oprócz tekstów dawnych autorów – dostarczyły mu „Medailles Latines, & puis en suite des Grecques”. Odróżniał „un Medaillon” (medalion) od „une Medaille” lub „Monnoye” (monety). Jednak mało go interesowały kwestie nummometryczne, sporadycznie wskazywał nominały i kruszec, tylko z rzadka odnotowywał proveniencję danego numizmatu z konkretnej kolekcji, a niekiedy podawał odniesienia do wczesnonowożytnych opracowań katalogowych dawnych numizmatów¹⁰. Natomiast zajmowały uwagę J. Tristana treści umieszczone na numizmatach, inskrypcje, ale przede wszystkim wyobrażenia. Analizował te dane i je interpretował, często wydzielając w tym celu fragmenty pod tytułem *Observation*. Rozumiał bowiem wartość numizmatów,

⁷ Ch. Dekesel: *Die numismatische Publikationen in Europa im 17. Jahrhundert: Ein Gesamtbild*. W: *Europäische Numismatische Literatur...*, s. 27–28 i 34.

⁸ Zob. kategorie tego piśmiennictwa wyróżnione w: *ibidem*, s. 14–17. Por. Ch. Dekesel: *Bibliotheca Nummaria II. Bibliography of 17th century Numismatic Books. Illustrated and Annotated Catalogue*. London 2003; por. też J.-B. Giard: „Critique de la science des monnaies antiques”. *JS* 3 (1980), s. 225–245.

⁹ Por. M. Veillon: „La science des Médailles antiques sous le règne de Louis XIV”, *RN* 152 (1997), s. 359–377, zwł. s. 373.

¹⁰ Powoływał się na autorytety takie, jak należący jeszcze do XVI w. Hubertus Goltzius (1526–1583), Adolphus Occo (1524–1606) oraz Jacobus Strada (1505/1515–1588).

nieodzownych do poznania i zrozumienia antycznej przeszłości, wzbogacających jego opisy żywotów bohaterów, z kolei tym nadających jeszcze innych rysów i szczegółów niż te znane z charakterystyki autorów starożytnych. Przedkładał walory numizmatów nad inne świadectwa źródłowe¹¹.

Łącznie w trzech tomach na około 2200 stronach w uporządkowanych chronologicznie 275 „komentarzach” tytułowanych imionami swych bohaterów: cesarzy, „tyranów”, cesarzowych, cesarów i innych postaci, J. Tristan objął swym zainteresowaniem ponad trzysta osób (303). W pierwszym komentarzu w pierwszym tomie przedmiotem rozważań stał się C. Iulius Caesar, w ostatnim komentarzu tomu trzeciego został opisany Varronianus. Imiona te wyznaczają okres od I wieku p.n.e. do końca IV stulecia. Jednakże w różnych passusach, rozrzuconych w tomach, J. Tristan czynił uwagi również do wcześniejszych dziejów rzymskich, prapoczątków Rzymu i pierwszych Rzymian. W ten sposób na karty *Commentaires historiques* wprowadził Eneasza. To postać istotna w rzymskiej tradycji założycielskiej, ale bynajmniej nie pierwszoplanowa – jakkolwiek ważna – w dziele J. Tristana. Niniejszy tekst jest poświęcony kwestii, w jaki sposób ów bohater mityczny został opisany w *Commentaires historiques*, zatem jakie cechy wczesnonowożytny autor uwypuklił w wizerunku Eneasza i w jaki sposób zdefiniował jego rolę w dziejach rzymskich. Można te zagadnienia rozważać, wskazując w jaki sposób J. Tristan interpretował treści numizmatów nawiązujące – według niego – do trojańskiej kolebki Rzymian i ich praojca.

W tradycji rzymskiej, tu uogólniając jej rozmaite wersje, Eneasza był tym, który z grupką najbliższych, w tym przede wszystkim z ojcem Anchizem i synem Askaniuszem, uszedł z Troi przed jej zagładą. Po wieloletniej tułaczce dotarł do Lacjum na ziemi włoskiej, wznosił miasto Lavinium, gdzie złożył *sacra* dawniej przechowywane w Troi. Jego syn Askaniusz, zwany Julusem, założył miasto Alba Longa, które stało się siedzibą dynastii. Z tutejszego rodu królów wywodziła się rodzicielka Remusa i Romulusa, twórcy Rzymu. Miejsce i rolę Eneasza w dziejach Rzymian rozwinął Wergiliusz w *Aeneis*. Już zaledwie w kilku pierwszych wersach epopei w mistrzowski sposób zarysował obraz tułacza, którego dzieje prowadzą od upadku Troi (Verg. *Aen.* 1.1–3: „[...] Troiae qui primus ab oris / Italiam, fato profugus, Laviniaque venit / litora [...]”), a potem wiodą do powstania wielkiego Rzymu (Verg. *Aen.* 1.7: „altae moenia Romae”). W antycznej i poantycznej świadomości kulturowej postać Eneasza przedłużała genealogię Rzymian, sięgając w przeszłość aż do czasów wojny trojańskiej, on sam zaś, syn Anchizesa i bogini Wenus, stawał się protoplastą Rzymian: Pater Aeneas¹².

¹¹ Por. J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, zwłaszcza s. 5–6, 14. Por. też M. Veillon: *Histoire de la numismatique ou la science des médailles*. Paris 2008, s. 35–39.

¹² Oczywiście to bardzo uproszczona wersja przygód i przeznaczenia Eneasza. W istocie w tradycji antycznej postać ta była zdecydowanie bardziej złożona i nie tak jednoznaczna. Por. np. G.K. Galinsky: *Aeneas, Sicily, and Rome*. Princeton 1969; N. Horsfall: „Some Problems in the Aeneas Legend”. *CQ* 29.2 (1979), s. 372–390; Idem: *The Aeneas Legend from Homer to Virgil*.

W rzymskich dziejach opowiedzianych „par les médailles” w *Commentaires historiques* Eneasza zajął, ze względu na jego rolę wyartykułowaną przez J. Tristana, miejsce prominentne. Uwagi o jego żywocie pełnym przygód i znaków o wielkim przeznaczeniu jego samego i jego potomków J. Tristan wplótł w opisy oryginalnych wyobrażeń numizmatów. Zazwyczaj pretekstem była nić genealogiczna wiążąca z Trojańczykiem daną historyczną postać. Niemniej, uwag o nim trzeba szukać w komentarzach do konkretnych polityków i cesarzy, których opisy z jednej strony stworzyły asumpt do przywoływania imienia Eneasza, lecz z drugiej przesłoniły go, stawiając na pierwszym planie Rzymian czasów późniejszych. Odwróćmy perspektywę i, bazując na pojedynczych rozproszonych wzmiankach pióra J. Tristana, zrekonstruujmy obraz Eneasza dany w *Commentaires historiques*.

Aluzje do losów Eneasza i uwagi zapowiadające przyszlą wielkość Eneadów J. Tristan uczynił kilkakrotnie, komentując zilustrowane numizmaty albo odwołując się do innych treści numizmatycznych. W jego opisach grupa tych numizmatów przedstawia się następująco:

– monety („medailles”), którymi L. Aemilius Buca uhonorował Cezara (por. RRC 480.1, denar, 44 r. p.n.e.), przypominając jego genealogię. Na awersie przedstawiają popiersie Wenus (Venus Genetrix) w diademie na głowie, obok mały glob („un globe du monde”), bez napisu, jakkolwiek J. Tristan podał, że Occo [Adolphus Occo, 1524–1606] i Vrsinus [Fulvio Orsini, 1529–1600] odnotowali inskrypcję: L. BVCA. W ikonografii rewersowej widać wpółleżącą męską sylwetkę, obok uskrzydloną postać z włócznią w ręce oraz kobiecą sylwetkę spowitą woalem (il. 1 i 2). Scenę zbudowaną z ich udziałem J. Tristan odniósł do opowieści o rodzi-
cach Eneasza i scharakteryzował słowami: „Venus qui aborde Anchise aupres du Mont *Ida*, pour habiter avec luy”¹³;

Il. 1. J. Tristan: *Commentaires historiques, contenant l'histoire generale des empereurs, imperatrices, cæsars et tyrans de l'Empire romain* [...]. À Paris 1644, vol. 1, s. 22

In: J.N. Bremmer, N.M. Horsfall: *Roman Myth and Mythography*. London 1987, s. 12–24; A. Michels: „The Many Faces of Aeneas”. *CJ* 92.4 (1997), s. 399–416. Również Eneasza prezentowany w mennictwie miał różne cechy, por. A.A. Kluczek: „Faces of Aeneas. Representations on Roman Coins and Medallions”. *Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe* 6 (2016), s. 299–325.

¹³ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 22–23.

Il. 2. Denar, 44 r. p.n.e., RRC nr 480.1; aw.: L BVCA, popiersie Wenus; rew.: współleżąca postać męska, bóstwo w woalu, skrzydlata postać; © Classical Numismatic Group, Inc., <https://www.cngcoins.com>

– monety („medaille”), które wyemitował L. Sepul[*I*]ius Macer (por. RRC 480.5, denar, 44 r. p.n.e.). Na rewersie pokazana jest boska matka Eneasza, Wenus trzymająca posążek Wiktorii, z kolei awers zajmuje popiersie Cezara oraz widoczna obok gwiazda, „l’astre de cette Deesse” (por. il. 3 i 4)¹⁴;

Il. 3. J. Tristan: *Commentaires historiques, contenant l’histoire generale des empereurs, imperatrices, cæsars et tyrans de l’Empire romain [...]*. À Paris 1644, vol. 1, s. 23

Il. 4. Denar, 44 r. p.n.e., RRC nr 480.5; aw.: CAESAR IMP, głowa Cezara, gwiazda; rew.: P SEPVLLIVS MACER, Wenus stojąca, w ręku berło i posążek Wiktorii; © Classical Numismatic Group, Inc., <https://www.cngcoins.com>

– „medaille” z wizerunkiem na awersie Cezara w koronie laurowej, którą, co skrupulatnie – choć bez powołania się na źródło – odnotował J. Tristan, miał Cezar zwyczaj zakrywać niedostatki w swej fryzurze¹⁵. Wokół portre-

¹⁴ Ibidem, s. 23–24.

¹⁵ Por. Suet. *Iul.* 45.

tu Rzymianina jest identyfikująca go inskrypcja: „Γ ΙΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΔΟΥΚΤΑΤΟΡΟΣ (*Caii Iulii Caesaris Imperatoris, Dictatoris*)”. Rewers z napisem „ΙΛΙΩΝ ΒΙΣ ΝΕΩΚΟΡΩΝ (*Iliensium bis Neocororum*)” przedstawia wyjście Eneasza z Troi („la sortie de Troye”), bohater niesie ojca i Palladium, przed nim kroczy mały Julius z czapką w ręce (por. il. 5)¹⁶;

Il. 5. J. Tristan: *Commentaires historiques, contenant l'histoire generale des empereurs, imperatrices, cæsars et tyrans de l'Empire romain* [...]. À Paris 1644, vol. 1, s. 38

– moneta (por. RPC 2, 895, moneta brązowa, Ilium, k. I w.) przedstawiająca na awersie popiersie kobiece „sous l’Effigie d’une Pallas”, czyli w hełmie na głowie i z włócznią na ramieniu, wokół której owija się wąż (por. il. 6 i 7).

Il. 6. J. Tristan: *Commentaires historiques, contenant l'histoire generale des empereurs, imperatrices, cæsars et tyrans de l'Empire romain* [...]. À Paris 1644, vol. 1, s. 315

Jest to, jak uznał J. Tristan, wizerunek Julii Sabiny [Iulia Titi Flavia], córki cesarza Tytusa Wespazjana i Marcii Furnilli, małżonki Flawiusa Sabinusa. Do kogoż bowiem innego, jak nie do Julii Sabiny, mogłaby odsyłać inskrypcja, w której do trzech liter (IVL) skrócono jej imię (IVLIA). Natomiast w scenie pokazanej na rewersie idący Eneasze niesie na ramieniu Anchizesa i trzyma

¹⁶ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 38. Przekaz w tym miejscu uzupełniał przedstawienie tejże „medaille”, na jej awersie inskrypcja w brzmieniu: Γ ΙΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΔΟΥΚΤΑΤΟΡΟΣ. Rozbieżności w swoich opisach i odczytanie napisu J. Tristan nie zauważył.

za rękę Askaniusza/ Julusa¹⁷. W okresie późniejszym „une medaille” Antonina Piusa [138–161], z inskrypcją PIETAS AVG S C, również miała przedstawiać Eneasza z Anchizemsem i Julusem¹⁸;

Il. 7. Moneta brązowa, Ilium, I w., RPC 2, nr 895; aw.: popiersie Ateny; rew.: Eneasze kroczący z Anchizemsem i Askaniuszem; © Classical Numismatic Group, Inc., <https://www.cngcoins.com>

– moneta („medaille”) z czasów Augusta [27 r. p.n.e. – 14 r. n.e.]: IMP CÆS AVGVST T R P VIII / C ANTISTIVS VETVS. Przedstawiała dwie postacie, stojące przy ołtarzu w akcie składania ofiary ze zwierzęcia, świni lub maciorry („un porc ou truye”) (por. denar, 16 r. p.n.e.: IMP CAESAR AVGVS TR POT VIII, głowa Augusta / C ANTIST VETVS FOED P R CVM GABINIS, RIC, Aug. 364, il. 8)¹⁹. Mogłaby to być ofiara kierowana ku Junonie czczonej z przydomkiem Regina, złożona przez Eneasza z maciorry, którą z prosiętami znalazł nad brzegiem Tybru. Motyw taki, pisał J. Tristan, został umieszczony

Il. 8. Denar, August, 16 r. p.n.e., RIC, Aug. nr 364; aw.: IMP CAESAR AVGVS TR POT VIII, głowa Augusta; rew.: C ANTIST VETVS FOED P R CVM GABINIS, scena ofiary; © Classical Numismatic Group, Inc., <https://www.cngcoins.com>

¹⁷ Ibidem, s. 315.

¹⁸ Ibidem, s. 316.

¹⁹ Zob. również: RIC, Aug. nr 363, denar, 16 r. p.n.e.: IMP CAESAR AVGVS TR POT VIII, głowa Augusta / C ANTIST VETVS FOEDVS P R QVM [GABINIS], scena ofiary; por. ibidem, nr 411, denar, 13 r. p.n.e., CAESAR AVGVSTVS, C ANTIST REGIN FOE/DVS / P R QVM GABINIS.

także na „medailles” cesarza Antonina Piusa, jednak opisując tegoż żywot i panowanie, do nich nie powrócił²⁰;

– „medaille” Aureliana [270–275], z popiersiem władcy na awersie (por. il. 9). Cesarz trzyma tarczę zdobioną motywem Słońca (*Sol Invictus*). W ujęciu J. Tristana wyobrażenie to stało się pretekstem do rozważań na temat tarczy Eneasza dekorowanej symbolem gwiazdy²¹.

Il. 9. J. Tristan: *Commentaires historiques, contenant l'histoire generale des empereurs, imperatrices, cæsars et tyrans de l'Empire romain* [...]. À Paris 1644, vol. 3, s. 246

W mennictwie rzymskim, jakkolwiek przypisywano Eneaszowi różne role: *profugus*, *penatiger*, archegeta, motyw Eneasza bynajmniej nie był wyeksponowany. Były to raczej skromne i czasowo skumulowane w wąskich okresach odwołania do tej postaci w mennictwie republikańskim i imperialnym, natomiast cieszyła się ona większą popularnością – w podobnych przestrzeniach – w mennictwie prowincjonalnym²². Jednak w kontekście całego obecnie znanego zbioru takich nawiązań egzemplarze opisane przez J. Tristana tworzą grupę niewielką. Są w *Commentaires historiques* zarówno komentarze do autentycznych monet republikańskich, prowincjonalnych, imperialnych, aczkolwiek nie zawsze z właściwym odczytaniem tożsamości emitenta, jak i „parafrazy”, które nie mają znanych dzisiaj odpowiedników wśród numizmatów starożytnych.

²⁰ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 87–88.

²¹ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 3, s. 245–248.

²² Por. A.A. Kluczek: *Primordia Romana. Mityczna przeszłość Rzymu i pamięć o niej w rzymskich numizmatach zakłeta*. Katowice 2019, s. 33–72, 163 i nast., 441 i nast. oraz tab. 14, 17, 20 i 21.

Pomysły zaproponowane w *Commentaires historiques*, wiążące dany motyw z tradycją o Eneasz, nie w każdym przypadku są zbieżne ze współczesną interpretacją konkretnych wyobrażeń. Ta uwaga dotyczy denarów Augusta (RIC 363–364), wyemitowanych przez triumwira C. Antistiusa Vetusa, przedstawiających na rewersach scenę składania ofiary ze świni. J. Tristan podał, że niektórzy uczeni, a wśród nich ceniony przez niego A. Occo, uznali, że rewers symbolizuje „le sacrifice que firent les Romains & les Sabins pour confirmer leur association”, jednak sam przyjął inny sens wyobrażenia: upamiętnia ofiarę złożoną przez Eneasz²³. Współcześnie w treści rewersowej tych denarów dostrzega się aluzje do zawarcia przymierza między Rzymem a miastem Gabii, wydarzenia z udziałem przodka *gens Antistia*, Antistiusa Petro²⁴.

Podobnie rozszyfrowanie sensu denarów republikańskich RRC 480.1 nie jest tak oczywiste, jak w komentarzu J. Tristana. Obecnie ich treść wiąże się albo z L. Corneliusem Sullą, protegowanym Wenus, o czym ma przypominać popiersie bogini na awersie, albo z Cezarem, jej potomkiem. Na rewersie zatem, zdaniem niektórych, tematem przedstawienia uczyniono opowiedziany przez Plutarcha sen Sulli. Rzymianin leży we śnie, obok niego bogini Luna lub Selene, która według Plutarcha wręczyła piorun i kazała mu ciskać nim w nieprzyjaciół, ci zaś padali, obok Wiktoria symbolizuje zwycięstwo²⁵. Niemniej już Ernest Babelon (1854–1924) opisywał te postacie inaczej, wskazując na Endymiona, Dianę i Kupidyna²⁶. Również Jocelyn M.C. Toynbee, Jesse R. Fears przyjęli, że treść rewersu ilustruje mit z Selene i jej śpiącym kochankiem Endymionem w roli głównej, towarzyszy im uskrzydłona Aura z pochodnią w ręku²⁷. Ostatnio, w taki sposób odczytując

²³ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 87–88. Powołał się zapewne na dzieło: A. Occo: *Imp. Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclivm editio altera. Multis nummorum millibus aucta* [...]. Avgvstæ Vindelicorum, wydanie z 1601 lub z 1625, w których na s. 61 zapis: „Viri duo velati, porcum immolandum supra aram accensam tenentes [...] FOEDVS. P. R. QVM. GABINIS”.

²⁴ Zob. Dion. Hal. *Ant.* 4.57.1–4. Komentarze odnośnie do tych monet, z odesłaniem do innych źródeł, por. A. Küter: *Zwischen Republik und Kaiserzeit. Die Münzmeisterprägung unter Augustus*. Berlin 2014, s. 201–204; M. Goldman-Petri: *Acting „Republican” under Augustus: The Coin Types of the Gens Antistia*. In: *The Alternative Augustan Age*. Eds. K. Morrell, J. Osgood, K. Welch. Oxford 2019, s. 205–208.

²⁵ Zob. Plut. *Sull.* 9. Por. H.A. Grueber: *Coins of the Roman Republic in the British Museum*. Vol. 1. London 1910, Rome, nr 4160; E.A. Sydenham: *The Coinage of the Roman Republic*. Revised with indexes by G.C. Haines. Ed. by L. Forrer and C.A. Hersh. London 1952, nr 1064; M.-L. Voltenweider: „Der Traum des Sulla Felix”. *SNR* 39 (1958/1959), s. 22–34.

²⁶ E. Babelon: *Description historique et chronologique des monnaies de la République romaine vulgairement appelées monnaies consulaires*. Vol. 1. Paris 1885, Aemilia, nr 12. Vol. 2. Paris 1886, Julia, nr 38.

²⁷ J.R. Fears: „Sulla or Endymion. A Reconsideration of a Denarius of L. Aemilius Buca”. *ANSMN* 20 (1975), s. 29–37; J.M.C. Toynbee: *Greek Mythology and Roman Numismatics*. In: *Roman Life and Art in Britain, A celebration in honour of the eightieth birthday of Jocelyn Toynbee*. Eds. J. Munby, M. Henig. Oxford 1977, s. 7.

tożsamość bohaterów wyobrażenia, Emanuela Ercolani Cocchi powraca w swej interpretacji do postaci Cezara: to do niego odnosi się przekaz rewersu, podobnie jak motyw Venus na awersie. Obraz rewersowy, nawiązując do znanego mitu, miał wskazywać na przejście niedawno zmarłego Cezara do świata oczyszczonego z pasji ziemskich, na co wskazuje poza uśpionego²⁸. W jego boskim wywyższeniu po śmierci zasługę miała Venus, „złota matka Eneasza” (por. *Ov. Met.* 15.760: *aurea Aeneae genetrix*, 845: *alma Venus*)²⁹.

Z Cezarem łączył treść tych numizmatów również J. Tristan. W jego komentarzach pojawiła się inna – wprost wiążąca się z tematem Wenusowym na awersie – identyfikacja sylwetek w ikonografii rewersowej: Anchizes i Venus. Nie było to rozwiązanie oryginalne. Taką tożsamość bowiem nadawali postaciom także inni ówczesni numizmatycy, jednak ograniczali się tylko do lapidarnego zapisu odnotowującego te imiona³⁰. Dalej poszedł J. Tristan³¹:

[...] Cesar est honoré par *L. Aemilius Buca*, de cette effigie de Venus; & de sa fortune amoureuse, représentée en ce reuers de sa monnoye frappée en sa faueur, pour illustrer son origine, & pour seruir de monument du bonheur & faorable succes que cette Deesse luy auoit procuré en toutes ses entreprises. Car il vouloit estre estimé [...] auoir emprunté sa descente en ligne directe d'Anchise & de Venus, & qu'il luy deuoit la gloire de s'estre assujetty l'Vniuers [...].

Komentarz to logiczny: bogini Venus, której Cezar był w prostej linii – *via* Eneasza i Julius – potomkiem, została zaprezentowana w roli tegoż protektorki, zapewniała Cezarowi wsparcie w jego przedsięwzięciach, a także dała chwałę podboju świata. Jednakże słabym punktem tej interpretacji jest fakt, że nieznanne jest w sztuce antycznej paralelne przedstawienie Anchizesa i Venus/Afrodyty. Zresztą w ikonografii monetarnej para ta została pokazana tylko wyjątkowo na prowincjonalnych brązach wyemitowanych dla Julii Domny w Ilium w okresie rządów Septymiusza Sewera (193–211). W tym przypadku wątpliwości nie ma: imiona

²⁸ I. Colpo: *Giovani dormienti tra letteratura ed immagini*. In: *Iconografia 2005. Immagini e Immaginari dall'antichità classica al mondo moderno*. A cura di I. Colpo, I. Favaretto, F. Ghedini. Roma 2006, s. 459–464; I. Colpo: *Circolazione di schemi nella formazione del repertorio mitologico di IV stile a Pompei: l'immagine di Endimione seduto*. In: *Circolación de temas y sistemas decorativos en la pintura mural antigua*. Ed. C. Guiral Pelegrin, B.m.w. 2007, s. 77–82.

²⁹ E. Ercolani Cocchi: *Aeternitas e il crescente lunare in età repubblicana, ovvero: la riabilitazione di Tarpeia*. In: *La tradizione iconica come fonte storica: il ruolo della numismatica negli studi di iconografia*. A cura di M. Caccamo Caltabiano, D. Castrizio, M. Puglisi. Reggio Calabria 2004, s. 63.

³⁰ Zob. np. A. Occo: *Impp. Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclium. Quibus insuper additæ sunt inscriptiones quædam veteres, arcus triumphales, & alia ad hanc rem necessaria* [...]. Antverpiæ 1579, s. 10, i późniejsze edycje tego dzieła, 1601 i 1625 [s. 16].

³¹ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 23.

Il. 10. Moneta brązowa, Ilium, Septymiusz Sewer [Julia Domna], 193–211; rew.: ANXEICH C A ΦΡΟΔΕΙΘΗ / ΙΛΙΕΩΝ, Anchizes i Afrodyta stojący naprzeciw siebie, podający sobie prawice; H. von Fritze: *Die Münzen von Ilion*. In: *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870–1894*. Bd. 2. Hrsg. W. Dörpfeld. Athen 1902, Beilage 64.90

rodziciele Eneasza wskazuje napis ANXEICH C A ΦΡΟΔΕΙΘΗ / ΙΛΙΕΩΝ. Stoją oni obok siebie, podając sobie prawice (il. 10)³².

Obraz Eneasza – w jego modelowym numizmatycznym ujęciu: z ojcem na ramieniu i synem u boku – J. Tristan niekonwencjonalnie połączył z Julią Sabina. Zainteresował go trop genealogiczny. Oto matką Julii była Marcia Furnilla, ta mogła wywodzić swe pochodzenie od Marcii, wielce wychwalanej przez Owidiusza (*Ov. Fast.* 6.801–811), która swe imię wzięła od króla Ankusa Marcjusa, a jednocześnie krewnej Cezara. Zatem sama Iulia Sabina, konkludował J. Tristan, była spowinowacana z rodem julijskim³³.

W innym wszak miejscu J. Tristan przypomniał, ponownie szukając wsparcia w przekazach antycznych, że Julius, czyli ogniwo jakoby łączące *gens* Iulia z Eneaszem, to nie jego syn, a tylko towarzysz³⁴. Sam Eneasz po wojnie trojańskiej miał pozostać w Troadzie, gdzie rządził, zatem nie dotarł do Italii. Wobec tego trzeba poważnie wątpić w związek *gens* Iulia z Eneaszem. Jest to również stosunkowo późna tra-

³² H. von Fritze: *Die Münzen von Ilion*. In: *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870–1894*. Bd. 2. Hrsg. W. Dörpfeld. Athen 1902, nr 90.

³³ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 316. Por. ibidem, s. 309: koneksje rodzinne Julii Sabiny.

³⁴ Ibidem, s. 38–39. J. Tristan wsparł się w tym miejscu odwołaniami do przekazu Strabona. O stanowisku Strabona wobec tradycji o trojańskim pochodzeniu Rzymian zob. L. Pfunter: „Death and Birth in the Urban Landscape: Strabo on Troy and Rome”. *CA* 36.1 (2017), s. 33–51.

dycja³⁵, potwierdzona dopiero przez autorów epoki Cezara i Augusta³⁶. Jak ocenił J. Tristan, dużą rolę w procesie tworzenia się i rozpowszechniania tych genealogicznych fikcyjnych powiązań odegrali sami Iulii, szcząc się pochodzeniem od Julusa, syna Eneasza, wnuka Anchizesa i Wenus. Ponadto osoba jednego z ich, Cezara, jego ambicje i pozycja sprawiły, że wątek ten podejmowali dawni autorzy³⁷. Zresztą w dobie późnorepublikańskiej powszechniejsze były takie aspiracje przedstawicieli wielu rodów rzymskich do trojańskich korzeni³⁸. Krytycyzm jednych w kwestii autentyczności tych powiązań bynajmniej nie stał na przeszkodzie pielęgnowaniu przez innych tradycji o trojańskiej kolebce. Mieszkańcy Ilium, upamiętniając związki Juliuszów, zatem również członków pierwszej dynastii cesarzy, z ich miastem, ale też będąc wdzięcznymi za dane im przez władców przywileje, według J. Tristana wzniesli monument, który honorował protoplastów *gens* Iulia. Pomnik, zbudowany z trzech figur, przedstawiał Eneasza obarczonego ciężarem ojca, Anchizesa, oraz Palladium, z małym Julusem u boku³⁹:

[...] ayans erigé en faueur & memoire de son extraction d'Anchise, Enée & Iulus, quelque Colosse de cette sorte, representant l'estat auquel Enée fut veu sortant de Troye, & portant hors de ses ruines par un acte d'insigne pieté enuers les hommes & les Dieux, le Palladium en sa main, & son bon vieillard de pere en son bras droit, comme les meres portent leurs enfans. Le petit Iule allant deuant d'un pied leger & dispos, son bonnet en une main. & demandant le chemin à son pere par le signe de l'autre.

Wyobrażenie zbudowane z takich elementów przedstawia „médaille”, opisana oraz graficznie zaprezentowana w *Commentaires historiques* (por. il. 5). J. Tristan podał również, że odnotowali ją inni mu współcześni numizmatycy: [Hubertus]

³⁵ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 15, tu m.in. argument wywiedziony z literatury antycznej, że „[...] les Romains du temps de leur Roys, ne connoissoient point qu'il y eust une Deesse de ce nom (*scil.* Venus – A.A.K.), & son culte n'estoit encore receu à Rome en ce temps-là: car pour le temple de Venus Æneade [...] il semble auoir este dédié sous l'Empire d'Auguste”. Świadczenia o związkach *gens* Iulia z Trojanami zebrał i dał komentarze, inspirujące do dalszych dociekań Jacques Perret, zob. J. Perret: *Les origines de la légende troyenne de Rome (281–31)*. Paris 1942, s. 560–575.

³⁶ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 14. Przypomnieni zostali m.in. Dionizjusz z Halikarnasu (I w. p.n.e.), Propercjusz (I w. p.n.e.), Maniliusz (I w.), Lukan (I w.), Petroniusz (I w.). O trojańskich początkach Rzymu w tekstach twórców epoki Augusta, zob. C. Edwards: *Writing Rome: textual approaches to the city*. Cambridge 1996, s. 52–66.

³⁷ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 14–15.

³⁸ Genealogia mityczna i legendarna rodów republikańskich por. np. Ch. Vellay: *La Postérité troyenne*. In: *Studies presented to David Moore Robinson on the seventieth Birthday*. II. Eds. G.E. Mylonas, D. Raymond. Saint-Louis 1953, s. 945–953; T.P. Wiseman: „Legendary Genealogies in Late-Republican Rome”. *G&R* 21 (1974), s. 153–164; Ö. Wikander: „Senators and Equites V. Ancestral Pride and Genealogical Studies in Late Republican Rome”. *ORom* 19.7 (1993), s. 80–89.

³⁹ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 42.

Goltzius [1526–1583], [A.] Occo i Octavianus Strada [Octavius Strada, 1550–1612]⁴⁰. Opisy w ich dziełach, owszem, zawierają tę nieznaną dzisiaj inskrypcję (por. wyżej), ale co się tyczy ikonografii, są bardziej wstrzemięźliwe i wskazują wyłącznie postać Eneasza niosącego Anchizesa i Palladium⁴¹. Taki model, złożony z dwóch, nie trzech, postaci, z których jedna niosła drugą i dodatkowo posązek Ateny Pallas, był, choć tylko sporadycznie, używany w mennictwie rzymskim (il. 11)⁴².

Il. 11. Denar, 47–46 r. p.n.e., RRC, nr 458.1; aw.: głowa Wenus; rew.: CAESAR, Eneasze kroczy, niosąc Anchizesa i Palladium; © Classical Numismatic Group, Inc., <https://www.cngcoins.com>

Z kolei nie jest znane rozwiązanie, w którym obok Eneasza – trzymającego Palladium – równocześnie wystąpiliby i Anchizes, i Askaniusz/Julus. Na rewersie opisanego numizmatu nagromadzone zostały postacie, które uwypukliły – o czym świadczą cytowane frazy z dzieła J. Tristana – stosunek Eneasza do jego bliskich, dodatkowo wyposażono go w atrybut, który symbolizował jego *pietas*.

Pozostawał Eneasze wzorcem *pietas* dla Rzymian, o czym miała świadczyć „une medaille” cesarza Antonina Piusa z napisem PIETAS AVG SC i sceną „wyjścia z Troi”⁴³. Jakkolwiek taki typ numizmatyczny dzisiaj nie jest odnotowany w katalogach⁴⁴, to interpretacja J. Tristana warta jest przypomnienia z powodu literalnego połączenia grupy Eneasza z ideą *pietas Augusti*. Przede wszystkim wskazał on, że Rzymianie porównywali swą *pietas erga deos* oraz *pietas erga parentem* z postawą Eneasza, który z pożogi wojennej uratował swych bliskich oraz świętości. Tę *pietas* symbolizowało przedstawienie bohatera z ojcem na ramie-

⁴⁰ Ibidem, s. 38.

⁴¹ Por. np. A. Occo: *Imp. Romanorum Numismata...* 1625, s. 10: „ΓΙΟΥΑΙΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΔΟΥΚΤΑΤΟΡΟΣ. ΙΑΙΩΝ ΒΙΣ ΝΕΩΚΟΡΩΝ. Aeneas gestans Anchisen & Palladium”.

⁴² RRC, nr 458.1: D, 47–46 r. p.n.e.: głowa Wenus / CAESAR, Eneasze kroczy, niosąc Anchizesa i Palladium; RPC 1, nr 652: Æ, Segesta, August, 27 r. p.n.e.–14 r. n.e.: ΕΓΕΣΤΑΙΩΝ, głowa Augusta / Eneasze kroczy, niosąc Anchizesa i Palladium, obok orzeł. Pierwsze z tych monet, czyli republikańskie denary odnotowali numizmatycy wczesnonowożytni znani J. Tristanowi, zob. np. A. Occo: *Imp. Romanorum Numismata...* 1579, s. 7; Idem: *Imp. Romanorum Numismata...* 1625, s. 11: „CAESAR. Caput Veneris aut Clementia. Aeneas gestans Anchisem patrem”.

⁴³ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 316.

⁴⁴ Można wskazać tylko monety: RIC, Galb., nr 483, sesterc, 68–69, rew.: PIETAS AVGVSTI S C, grupa Eneasza widoczna jest w dekoracji ołtarza, przy którym stoi upostaciowana Pietas.

niu i Palladium w ręce. Interpretację wsparły odwołania do literatury antycznej, gdzie oceniano Eneasza jako modelowego *pious*, zaś Rzymian-Eneadów jako *pīi*⁴⁵.

Il. 12. Moneta brązowa, Segesta, August, 27 r. p.n.e. – 14 r. n.e., RPC 1, nr 652; aw.: ΕΓΕΣΤΑΙΩΝ, głowa Augusta; rew.: Eneaszkroczy, niosąc Anchizesa i Palladium, obok orzeł; © Classical Numismatic Group, Inc., <https://www.engcoins.com>

Na dalszych kartach *Commentaires historiques* nie zabrakło pochwały na tej płaszczyźnie wobec Antonina Piusa. Już bez sięgania po treści jego numizmatów w celu przyrównania cesarza do Eneasza zostały pokazane różne przejawy *pietas* cesarskiej⁴⁶.

„Medailles” z wizerunkiem Cezara i sceną wyjścia Eneasza z Troi oraz z Wenus, a także te z popiersiem cesarza Aureliana trzymającego tarczę z motywem solarnym dostarczyły J. Tristanowi pretekstu do erudycyjnego komentarza na temat symboliki astralnej w micie o Eneaszu. Przypomniał, odwołując się do *Aeneis* Wergiliusza, że Sol był znakiem Latinusa, czyli tubylczego króla, do którego trojański tułacz zawitał w Lacjum (Verg. *Aen.* 12.161–164)⁴⁷:

ingenti mole Latinus / Quadriiugo vehitur curru, cui tempore circum / Aurati
bis sex radii fulgentia cingunt, / Solis avi specimen [...].

Król Latyn wspaniała / Czterema końmi sady; skroń ma pełną chwały /
Złoty zdobi z dwunastu promieni dyjadem, / Znak Słońca-przodka.

Słońce pozostawało również znakiem samego bohatera trojańskiego. Miał je na tarczy, którą otrzymał w darze od swej matki Wenus, wraz z gwiazdą jej samej i z innymi gwiazdami zdobiącymi oręż („portoit tous les Astres”). Wsparcia

⁴⁵ J. Tristan sięgnął po frazy z dzieł Seneki, Tertuliana i innych. Por. J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 316.

⁴⁶ Ibidem, s. 564–566. Na temat *pietas* symbolizowanej postacią Eneasza oraz wcielonej w Antonina Piusa, zob. A.A. Kluczek: „Aeneas Anchisiades i Pii Fratres. Kilka uwag o kształtowaniu się wizerunku Eneasza w mennictwie rzymskim”. *Studia Europaea Gnesnensia* 15 (2017) s. 53–74; Eadem: *Primordia...*, s. 33–72, 283–301; S. Börner: *Von Pietas und Krisen – Antoninus Pius im Spiegel seiner stadtrömischen Münzprägung*. In: *Jenseits des Narrativs Antoninus Pius in den nicht-literarischen Quellen*. Hrsg. Ch. Michels, P.F. Mittag. Stuttgart 2017, s. 109–129.

⁴⁷ Tłum. pol. T. Karyłowski. Por. J. Tristan: *Commentaires historiques*, 3, s. 247.

tej opinii dostarczyły ponownie Wergiliuszowe strofy (Verg. *Aen.* 12.166–167), przypomniane przez J. Tristana⁴⁸:

hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo, / sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis [...].

Tam ojciec Enej, w którym początek ma Roma, / Gwieździstą tarczą błyszczy i złotem koleczugi.

Ponadto na manowcach tułaczki Eneasza, kiedy po wyjściu z Troi wypłynął na morze, to sama boska jego matka wskazywała mu drogę: „Matre dea monstrante viam”, jak wyznał bohater w pierwszej księdze *Aeneis* (Verg. *Aen.* 1.382–383).

Podobnie pisał również J. Tristan, rzecz szeroko rozwijając w ślad za antycznymi przekazami, że to Wenus prowadziła Eneasza podczas wędrówki – „[...] luy ayant aussi feruy de guide en son voyage cherchant les terres fatales de l’Italie” – w której, krocząc za swym przeznaczeniem, zmierzał ku italskim wybrzeżom⁴⁹. Gwiazda Wenus wskazywała mu kierunek, ten geograficzny, ale także ten ideologiczny, prowadzący – poprzez usadowienie się Eneadów w Lacjum – do późniejszej już rzymskiej przyszłości⁵⁰:

[...] lors que cét Heros partit de Troye, il aperceut soudain portant la veuë deuers le Ciel, l’estoille de Venus qui luisoit en plein iuor, exprès pour le conduire à Laurentum en Italie, lieu auquel les Destinées auoient ordonné qu’il s’arrétast pour s’y établir.

Wiedza J. Tristana o różnych wersjach rzymskich mitów założycielskich jest imponująca. Był wielkim erudytą i znawcą historii rzymskiej. Znajomością dawnych dziejów rzymskich popisał się w *Commentaires historiques*. Podążając za źródłami antycznymi, wydarzenia tkwiące u zarania tych dziejów tradycyjnie, chociaż nie bez krytycyzmu, powiązał z opowieścią o ocalałym z pożogi trojańskiej Eneaszu. Znał również alternatywne wersje zdarzeń, które miały prowadzić do powstania Rzymu. Przytoczył opowieść o tym, jak Rhome,

⁴⁸ Tłum. pol. T. Karyłowski. Por. J. Tristan: *Commentaires historiques*, 3, s. 247.

⁴⁹ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 3, s. 248. Por. *De Rosis nascentibus* 18: „sideris et floris nam domina una Venus”.

⁵⁰ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 24. Autor odsyłał m.in. do komentarzy Serviusa (*ad Aen.* 1.382), por. *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*. Rec. G. Thilo. Lipsiae 1881, s. 129: „Matre dea monstrante viam hoc loco per transitum tangit historiam, quam per legem artis poeticae aperte non potest ponere. Nam Varro in secundo divinarum dicit ex quo de Troia est egressus Aeneas, Veneris eum per diem cotidie stellam vidisse, donec ad agrum Laurentem veniret, in quo eam non vidit ulterius: qua re terras cognovit esse fatales [...]”.

Trojanka, doprowadziła do spalenia okrętów, co zmusiło przybyszów z Troi do osiedlenia się w Lacjum, potem ona zaś sama użyczyła swego imienia miastu⁵¹. Pisał dalej, bazując na komentarzach Iuniusa Phylargyriusa do pierwszej Eklogi Wergiliusza⁵²:

Rome auoit esté bastie auant que Romulus fust nay: & qu'il auoit receu son nom du nom de la ville, & non la ville de luy: *Roma* [...] *ante Romulum fuit, & ab ea sibi Romulum nomen adquisiuisse* [...].⁵³

U progu tego rzymskiego świata „przed Romulusem” stał Eneas, syn Anchizesa i boskiej matki Wenus. Pisząc o nim, J. Tristan powtarza szereg uwag, dłuższych lub krótszych, pozostawionych przez dawnych autorów. Często to frazy lub epitety po prostu zwyczajowe lub pospolite, utrwalone kanoniczną tradycją. Oryginalny stosunek J. Tristana do tej tradycji uzewnętrznia się w dwojaki sposób.

Po pierwsze, na tle przypominanych numizmatów treściowo odnoszących się w ogóle do najwcześniejszych dziejów Rzymu, grupa „médailles” dotyczących postaci Eneasza jest wyjątkowo liczna. Ta hierarchia korzystna dla tradycji o Enea-

⁵¹ Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 254–255. Ta, między innymi, opinia dotycząca genezy nazwy Rzymu, przytoczona przez Plutarcha z Cheronei w żywocie Romulusa, miała starsze korzenie, por. np. Dion. Hal. *Ant.* 1.72.3–4. Zob. Plut. *Rom.* 1.2: utrudzone morską tułaczką kobiety spaliły – z inicjatywy Romy – okręty. „Kiedy to uczyniły, początkowo ich mężowie wpadli w gniew, ale potem, z konieczności, rozłożyli się obozem wokół Palatynu”, decyzja o pozostaniu nad Tybrem okazała się słuszna, dlatego „z szacunkiem odnosili się do Romy. A skoro dzięki niej nastąpiło to wszystko, nazwali miasto od jej imienia”. Tłum. K. Korus.

⁵² J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 255; por. szerzej: ibidem, s. 253–255. Pretekstu do tych rozważań dostarczyły denary Galby (68–69), typu ROMA RENASCENS, por. RIC, Galb., nr 25–29, itd., prowokujące do objaśnienia idei „Troia resurges”, „Roma victrix” itp. Por. *Iunius Phylargyrius in Colica et Georgica Virgilii, ad Valentinianum*. In: *Commentarii in Virgilium Serviani; sive Commentarii in Virgilium, qui Mauro Servio Honorato tribuuntur*. Rec. et instr. H.A. Lion. Vol. 2. Gottingae 1826, s. 325 (Ecl. 1.20): „Urbem quam dicunt Romam; Roma et ante Romulum fuit, et ab ea sibi Romulum nomen adquisivisse Marianus Lupercaliorum poeta sic ostendit. Sed de flavo & cano ita Roma Aesculapii filia novum nomen Latio facit: quod conditricis nomine ab ipso omnes Romam vocant”. Pierwszy nowożytny wydawca tekstu Phylargyriusa to F. Orsini, wspomniany w wielu miejscach przez J. Tristana, por. F. Orsini: *Notae ad M. Catonem M. Varronem L. Columellam de re rustica ad Kalend. rusticum Farnesianum & veteres inscriptiones Fratrum Arvalium Iunius Phylargyrius in Bucolica & Georgica Virgilij Notae ad Servium in Bucol. Georg. & Aeneid. Virg. Velius Longus de orthographia* [...]. Romae 1587, s. 23.

⁵³ Odnosnie do etymologii nazwy Roma, por.: R. Maltby: *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*. Wiltshire 1991, s.v. Roma. Por. też: *La leggenda di Roma. I. Dalla nascita dei gemelli alla fondazione della città*. A cura di A. Carandini. Milano 2006, s. 183 i nast. (wykaz źródeł), s. 410 (komentarze). Zob. podobną, również w warstwie etymologicznej, opowieść – Apollod. *Bibl.* E 6.15c: w Italii Trojanki, córki Laomedonta, spaliły okręty, to zaś skutkowało nadaniem urobionej od czynu kobiet nazwy rzecze Nauajthos: „[...] dlatego rzekę nazwano Zapalającą Okręty”, a także: „Hellenowie, którzy z nimi byli, utraciwszy okręty, osiedlili się w tym miejscu”. Tłum. T. Mojsik. Por. K.F.B. Fletcher: „Systematic Genealogies in Apollodorus’ Bibliotheca and the Exclusion of Rome from Greek Myth”. *CA* 17.1 (2008), s. 86–87.

szu jest szczególnie widoczna, jeśli owe „médailles” zestawimy z numizmatami dotyczącymi Romulusa i Remusa karmionymi przez wilczyce, czyli motywem Lupa Romana. W ujęciu zrealizowanym przez J. Tristana wyobrażenie takie zdecydowanie ustępuje znaczeniem przedstawieniu Eneasza. Faktycznie jednak w sferze tradycji o początkach rzymskich odzwierciedlonej w mennictwie rzymskim proporcje przedstawiały się odwrotnie, motyw Lupa Romana szeroko był użytkowany, a w porównaniu z nim sporadycznie i okolicznościowo sięgano po motyw Eneasza.

Po drugie, J. Tristan sam dał wskazówkę do zrozumienia tak eksponowanej postaci Eneasza w dziejach rzymskich, kiedy we wstępie do *Commentaires historiques* tłumaczył swe pojmowanie Historii. Wartością dla niego było skrupulatne wyliczenie zalet, ale też przywar postaci dawnych bohaterów: „[...] l’Histoire n’est autre chose qu’une veritable, diligente, & prudente demonstration des vertus & des vices, compris dans la Morale [...]”⁵⁴. W takim kontekście Eneasza, praojciec Rzymian, bohater o wyraźnie przez autorów starożytnych sprofilowanym pozytywnym wizerunku, w którym odznaczała się *pietas*, był dobrym kandydatem do porównywania z nim rzymskich polityków i władców, a także do wskazywania ich genealogii odległej i paranteli znakomitych. Taką rolę Eneasza J. Tristan uwypuklił treściwymi uwagami. Powtórzył, że u początków Rzymu stał Eneasza ze swym przeznaczeniem: „estoit Romanae stirpis Origo”⁵⁵, jego samego i jego potomków losy oraz czyny przyczyniły się do wielkości imperium. W końcu dał J. Tristan Eneasza wyjątkowo pochlebną ocenę i wysoką rangę. Nazwał go: „l’Auteur de l’Estat Romain”⁵⁶.

⁵⁴ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 4. Zob. również Idem: *Les correspondants de Peiresc*, s. 33–34 (18 czerwca 1636).

⁵⁵ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 3, s. 247.

⁵⁶ J. Tristan: *Commentaires historiques*, 1, s. 123.

Bibliografia i skrótý

Źródła

- Apollod. *Bibl.* – *La Bibliothèque d'Apollodore*. Trad., annotée et comm. par J.-C. Carrière, B. Masson. Paris 1991.
- Babelon E.: *Description historique et chronologique des monnaies de la République romaine vulgairement appelées monnaies consulaires*. Vol. 1–2. Paris 1885–1886.
- Budé G.: *De asse et partibus ejus libri quinq....* Paris 1514.
- De Rosis nascentibus*. In: Ausonius Decimus Magnus: *Opera*. Transl. H.G. Evelyn White. Vol. 2. London 1921.
- Dion. Hal. *Ant.* – *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*. With an English Transl. by E. Cary, on the Basis of the Version of E. Spelman. London–Cambridge, Mass. 1961.
- Fritze von H.: *Die Münzen von Ilion*. In: *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870–1894*. Bd. 2. Hrsg. W. Dörpfeld. Athen 1902.
- [Fulvio A.]: *Illvstrivm imagines. Romae* 1517.
- Grueber H.A.: *Coins of the Roman Republic in the British Museum*. Vol. 1. London 1910.
- Iunius Philargyrius in *Colica et Georgica Virgilii, ad Valentinianum*. In: *Commentarii in Virgilium Serviani; sive Commentarii in Virgilium, qui Mauro Servio Honorato tribuuntur*. Rec. et instr. H.A. Lion. Vol. 2. Gottingae 1826.
- Occo A.: *Impp. Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclium. Quibus insuper additæ sunt inscriptiones quædam veteres, arcus triumphales, & alia ad hanc rem necessaria* [...]. Antverpiæ 1579.
- Occo A.: *Impp. Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclium editio altera. Multis nummorum millibus aucta* [...]. Avgvstæ Vindelicorum 1601; 1625.
- Orsini F.: *Notæ ad M.Catonem M. Varronem L. Columellam de re rustica ad Kalend. rusticum Farnesianum & veteres inscriptiones Fratrum Arvalium Iunius Philargyrius in Bucolica & Georgica Virgilij Notæ ad Servium in Bucol. Georg. & Aeneid. Virg. Velius Longus de orthographia* [...]. Romæ 1587.
- Ov. *Fast.* – Ovide: *Les Fastes*. Texte ét., trad. et commenté par R. Schilling. T. 2. Paris 1993.
- Ov. *Met.* – Ovide: *Les métamorphoses*. T. 3. Texte ét. et trad. par G. Lafaye, rev. et corr. par H. Le Bonniec. Paris 1991.
- Plut. *Rom.* – Plutarque: *Vies*. T. 1. Texte ét. et trad. par R. Flacelière, É. Chambry, M. Juneaux, rev. et corr. par J. Irigoin. Paris 1993.
- Plut. *Sull.* – Plutarque: *Vies*. T. 6. Texte ét. et trad. par R. Flacelière, É. Chambry. Paris 1971.
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*. Vol. 1. *From 31 BC to AD 69*. By C.H.V. Sutherland. London 1984.
- RPC – *Roman Provincial Coinage*. Vol. 1. *From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC–AD 69)*. By A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès. London–Paris 1992. Vol. 2. *From Vespasian to Domitian (AD 69–96)*. By A. Burnett, M. Amandry, I. Carradice. London–Paris 1999.
- RRC – Crawford M.H.: *Roman Republican Coinage*. Cambridge 1974.
- Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*. Rec. G. Thilo. Lipsiæ 1881.

- Suet. *Iul.*– Suétone: *Vies des Douze Césars*. T. 1. Texte ét. et traduit par H. Ailloud. Paris 1989.
- Sydenham E.A.: *The Coinage of the Roman Republic*. Revised with indexes by G.C. Haines. Ed. by L. Forrer and C.A. Hersh. London 1952.
- Tristan J.: *Commentaires historiques, contenant l'histoire generale des empereurs, imperatrices, césars et tyrans de l'Empire romain. Illustrée, enrichie et augmentée par les Inscriptions et Enigmes de treize à quatorze cens Medailles tant Grecques que Latines, et autres tres rares et tres riches Monuments de l'Antiquité, expliquez. Le tout divisé en trois tomes, avec les tables nécessaires [...]*. À Paris 1644
- Tristan J.: *Commentaires historiques, contenant en abrégé les vies, eloges et censures des empereurs, imperatrices, césars et Tyrans de l'Empire Romain, iusques à Pertinax, & diverses observations sur leurs noms, familles & naissances. Le tout illustré de l'exacte explication des revers enigmatiques de plusieurs centaines de medailles tant Latines que Grecques, frappées en leur honneur, comme aussi de celles de la grande Agathe antique de la Sainte Chapelle de Paris, & du monument sepulchral de marbre de Iovinus. Le tout représenté en dix-huict planches de tailles douces. Avec les tables nécessaires. [...] [Paris] 1635.*
- Tristan J.: *Traicté du lis, symbole divin de l'Espérance, Contenant la iuste Defense de sa Gloire, Dignité, & Prerogatiue. Ensemble les preuues irreprochables que nos Monarques François l'ont toujours pris pour leur Deuse en leurs Couronnes, Sceptres, & Vestements Royaux, en leurs Escus & Estendards, iusques à present [...]*. À Paris 1656.
- [Tristan J.]: *Les correspondants de Peiresc. II, Lettres inédites adressées à Peiresc: 1633–1636*. Publiées et annotées par Ph. Tamizey de Larroque. Paris 1886.
- Verg. *Aen.* – Virgile: *Enéide*. Texte ét. et trad. par J. Perret. Paris 1987–1993. Publiusz Wergiliusz Maro: *Eneida*. Przeł. T. Karyłowski. Oprac. S. Stabryła. Wrocław 2004.

Opracowania

- Babelon E.: *Traité des monnaies grecques et romaines*. Première partie. *Théorie et doctrine*. T. 1. Paris 1901.
- Börner S.: *Von Pietas und Krisen – Antoninus Pius im Spiegel seiner stadtrömischen Münzprägung*. In: *Jenseits des Narrativs Antoninus Pius in den nicht-literarischen Quellen*. Hrsg. Ch. Michels, P.F. Mittag. Stuttgart 2017.
- Burnett A.: *John Evelyn (1620–1706) and Obadiah Walker (1616–1699): their significance for numismatics*. In: *Europäische Numismatische Literatur im 17. Jahrhundert*. Hrsg. Ch. Dekesel, Th. Stäcker. Wiesbaden 2005.
- Colpo I.: *Circolazione di schemi nella formazione del repertorio mitologico di IV stile a Pompei: l'immagine di Endimione seduto*. In: *Circulación de temas y sistemas decorativos en la pintura mural antigua*. Ed. C. Guiral Pelegrín, B.m.w. 2007.
- Colpo I.: *Giovani dormienti tra letteratura ed immagini*. In: *Iconografia 2005. Immagini e Immaginari dall'antichità classica al mondo moderno*. A cura di I. Colpo, I. Favaretto, F. Ghedini. Roma 2006.
- Cunnally J.: *Images of the illustrious: the numismatic presence in the Renaissance*. Princeton 1999.
- Dekesel Ch.: *Bibliotheca Nummaria II. Bibliography of 17th century Numismatic Books. Illustrated and Annotated Catalogue*. London 2003.
- Dekesel Ch.: *Die numismatische Publikationen in Europa im 17. Jahrhundert: Ein Gesamtbild*. In: *Europäische Numismatische Literatur im 17. Jahrhundert*. Hrsg. Ch. Dekesel, Th. Stäcker. Wiesbaden 2005.

- Edwards C.: *Writing Rome: textual approaches to the city*. Cambridge 1996.
- Ercolani Cocchi E.: *Aeternitas e il crescente lunare in età repubblicana, ovvero: la riabilitazione di Tarpeia*. In: *La tradizione iconica come fonte storica: il ruolo della numismatica negli studi di iconografia*. A cura di M. Caccamo Caltabiano, D. Castrizio, M. Puglisi. Reggio Calabria 2004.
- Fears J.R.: „Sulla or Endymion. A Reconsideration of a Denarius of L. Aemilius Buca”. *ANSMN* 20 (1975).
- Fletcher K.F.B.: „Systematic Genealogies in Apollodorus’ Bibliotheca and the Exclusion of Rome from Greek Myth”. *CA* 17.1 (2008).
- Galinsky G.K.: *Aeneas, Sicily, and Rome*. Princeton 1969.
- Giard J.-B.: „Critique de la science des monnaies antiques”. *JS* 3 (1980).
- Goldman-Petri M.: *Acting „Republican” under Augustus: The Coin Types of the Gens Antistia*. In: *The Alternative Augustan Age*. Eds. K. Morrell, J. Osgood, K. Welch. Oxford 2019.
- Horsfall N.: „Some Problems in the Aeneas Legend”. *CQ* 29.2 (1979).
- Horsfall N.: *The Aeneas Legend from Homer to Virgil*. In: J.N. Bremmer, N.M. Horsfall: *Roman Myth and Mythography*. London 1987.
- Kluczek A.A.: „Aeneas Anchisiades i Pii Fratres. Kilka uwag o kształtowaniu się wizerunku Eneasza w mennictwie rzymskim”. *Studia Europaea Gnesnensia* 15 (2017).
- Kluczek A.A.: „Faces of Aeneas. Representations on Roman Coins and Medallions”. *Studia Ceraenea. Journal of the Waldemar Cera Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe* 6 (2016).
- Kluczek A.A.: *Primordia Romana. Mityczna przeszłość Rzymu i pamięć o niej w rzymskich numizmatach zaklęta*. Katowice 2019.
- Küter A.: *Zwischen Republik und Kaiserzeit. Die Münzmeisterprägung unter Augustus*. Berlin 2014.
- La leggenda di Roma. I. Dalla nascita dei gemelli alla fondazione della città*. A cura di A. Carandini. Milano 2006.
- Maltby R.: *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*. Wiltshire 1991.
- Michels A.: „The Many Faces of Aeneas”. *CJ* 92.4 (1997).
- Perret J.: *Les origines de la légende troyenne de Rome (281–31)*. Paris 1942.
- Pfuntner L.: „Death and Birth in the Urban Landscape: Strabo on Troy and Rome”. *CA* 36.1 (2017).
- Toynbee J.M.C.: *Greek Mythology and Roman Numismatics*. In: *Roman Life and Art in Britain, A celebration in honour of the eightieth birthday of Jocelyn Toynbee*. Eds. J. Munby, M. Henig. Oxford 1977.
- Veillon M.: „La science des Médailles antiques sous le règne de Louis XIV”. *RN* 152 (1997).
- Veillon M.: *Histoire de la numismatique ou la science des médailles*. Paris 2008.
- Vellay Ch.: *La Postérité troyenne. In: Studies presented to David Moore Robinson on the seventieth Birthday*. II. Eds. G.E. Mylonas, D. Raymond. Saint-Louis 1953.
- Vollenweider M.-L.: „Der Traum des Sulla Felix”. *SNR* 39 (1958/1959).
- Wikander Ö.: „Senators and Equites V. Ancestral Pride and Genealogical Studies in Late Republican Rome”. *ORom* 19.7 (1993).
- Weiss [Ch.]: *Tristan (Jean)*. In: *Biographie universelle, ancienne et moderne*. T. 46. Éd. L.G. Michaud. Paris 1826.
- Weiss R.: „Andrea Fulvio antiquario romano (c. 1470–1527)”. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* 28 (1959).

Weiss R.: *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*. Oxford 1969.

Wellington R.: *Antiquarianism and the Visual Histories of Louis XIV: Artifacts for a Future Past*. Farnham 2015.

Wiseman T.P.: „Legendary Genealogies in Late-Republican Rome”. *G&R* 21 (1974).